

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΟΤΗΤΑ " ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ, ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ "

(Σύντομη αναδρομή και σχολιασμός στις φιλοσοφικές προσπάθειες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα)

Από τα αρχαία προχριστιανικά έτη μέχρι σήμερα (περίπου τις τρεις τελευταίες χιλιετίες) έχουν διατυπωθεί πολλές διαφορετικές απόψεις σχετικά με τα φιλοσοφικά ζητήματα, τις οποίες είναι ιδιαίτερα δύσκολο να τις αριθμήσουμε και πολύ δύσκολο να τις γνωρίσουμε όλες. Χρειάζεται να αφιερώσουμε πολύ χρόνο για διάβασμα, να αποκτήσουμε μεγάλο αριθμό φιλοσοφικών βιβλίων που περιέχουν τις σχετικές σκέψεις και απόψεις και αν μπορούσαμε να διαβάσουμε το σύνολο των αυθεντικών συγγραμμάτων, στα οποία αρχικά διατυπώθηκαν οι σκέψεις για τα φιλοσοφικά ζητήματα. Προσωπικά, αντιλαμβάνομαι το μεγάλο κενό γνώσης και την αδυναμία μου να αποκτήσω ολοκληρωμένη πληροφόρηση και θαυμάζω τους συγγραφείς και τους στοχαστές που μπόρεσαν να αφιερώσουν περισσότερο χρόνο και να γνωρίσουν περισσότερο και καλύτερα τι σκέφτηκαν και έγραψαν για τα φιλοσοφικά ζητήματα, εκείνοι που προηγήθηκαν από εμάς. Γι' αυτό το λόγο, στο τέλος της πολύ σύντομης αναδρομής για τις φιλοσοφικές σκέψεις που έχουν διατυπωθεί περί του Θεού, θα ήθελα να συμπεριλάβω αποσπάσματα από την αξιόλογη πνευματική εργασία ενός άλλου στοχαστή και επιστήμονα.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, Ο ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΘΕΟΣ

του **Θρασ. Στ. Βλησίδη** (1886 - 1964) ομότιμου καθηγητή της Βιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

Το μεγάλο απόσπασμα (12 περίπου έντυπων σελίδων) που ακολουθεί είναι από το βιβλίο του καθηγητή **Θρασ. Στ. Βλησίδη** με τίτλο " *Ο Άνθρωπος (ψυχή-ζωή-σώμα-κοινωνία) Ο Κόσμος (ύλη-ενέργεια-σύμπαν) και Ο Θεός (αρχικόν αίτιον της δημιουργίας)*, γραμμένο πολυτονικά σε 448 σελίδες, το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα το 1957. Πρόκειται για ένα σημαντικό βιβλίο με το δύσκολο στόχο να συγκεντρώσει το σύνολο των απόψεων για τα φιλοσοφικά ζητήματα, ύστερα από μακροχρόνια μελέτη και προσωπική έρευνα και με την προοπτική να συμβάλλει στη συνέχιση της έρευνας προς απάντηση των μεγάλων φιλοσοφικών και επιστημονικών

ζητημάτων. Μια σπουδαία, σοβαρή, ισορροπημένη και σφαιρική πραγματεία, στην οποία ωστόσο δεν διατυπώνεται κάποια νέα φιλοσοφική ή επιστημονική άποψη, όπως περίπου αναγνώρισε ο ίδιος ο συγγραφέας της. Αυτός έχει κάνει μια ιδιαίτερα προσεκτική και επιστημονική προσπάθεια για να προδιαγραφούν απαντήσεις ή λύσεις σε εκκρεμή προβλήματα, με συμβιβασμό των αντίθετων κατευθύνσεων και λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που είχαν γίνει σε όλα τα ξεχωριστά ζητήματα και τα οποία δεν μπορούν να δώσουν απαντήσεις έτσι ξεχωριστά το καθένα. *"Δεν έπεται όμως εκ τούτου ότι συνεθέσαμεν εν νέον πλήρες φιλοσοφικόν σύστημα. Και τούτο, διότι εις τα συμπεράσματά μας εφθάσαμεν επαγωγικώς εκ των επί μέρους εις την ενιαίαν αρχήν και όχι παραγωγικώς, ως γίνεται τούτο εις τα φιλοσοφικά συστήματα, τας Θρησκείας και τον Αποκρυφισμόν. Ειργάσθημεν δηλαδή περυσσότερον ως Φυσιολόγοι και ολιγώτερον ως Φιλόσοφοι".* (σελ. 425)

Κ.Γ.Νικολουδάκης

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, Ο ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΘΕΟΣ του Θρασ. Στ. Βλησίδη
(1886 - 1964) ομότιμου καθηγητή της Βιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

(σελίδες 292 – 302)

§ 132. Τα φαινόμενα περί Θεού. -Είναι ευνόητον, ότι προκειμένου περί του προβλήματος του Θεού δεν είναι δυνατόν να εξετάσωμεν φαινόμενα, αφού και για το πρόβλημα του Γίνεσθαι, ως είπομεν (σελ.272), δεν έχομεν απ' ευθείας τοιαύτα. Δια τούτο θα εκθέσωμεν αμέσως τας φιλοσοφικάς και λοιπάς περί του προβλήματος τούτου απόψεις.

§ 133. Φυσικοεπιστημονικά απόψεις. -Είναι ευνόητον ότι, αφού δεν υπάρχουν άμεσα φαινόμενα σχετικά με το πρόβλημα του Θεού, δεν είναι δυνατόν να έχομεν και φυσικοεπιστημονικήν θεωρία περί αυτού. Το πρόβλημα τούτο δηλαδή **κείται έξω του πλαισίου** της πειραματικής και θεωρητικής φυσικοεπιστημονικής ερεύνης. Ό,τι λοιπόν παρουσιάζεται ως άποψις περί Θεού εκ μέρους φυσιοδιφών, ως δήθεν προκύπτουσα εκ των αποτελεσμάτων της φυσικοεπιστημονικής ερεύνης, αποτελεί **ατομικήν των γνώμην** και όχι φυσικοεπιστημονικήν θεωρίαν, σεβαστήν μεν, μη δυναμένην όμως να έχη την σημασίαν και την έκτασιν μιας φυσικοεπιστημονικής θεωρίας, η οποία τότε μόνον έχει σημασίαν, όταν εξηγή φυσικοχημικά φαινόμενα.

ΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

§ 134. Αι διάφοροι φιλοσοφικάι απόψεις εν περιλήψει. - α'. Ο **θεισμός** (*theismus*). Κατ' αυτόν υπάρχει εις Θεός διάφορος και χωριστός από τον υλικόν κόσμον, υπερκόσμιος και υπερβατικός (*transcendent*), του οποίου η δύναμις και η βούλησις ενεργεί διαρκώς επί του κόσμου. Ο Θεός ούτος κατ' άλλους μεν είναι προσωπικός. Τούτο αποτελεί την λαϊκωτέραν αντίληψιν. Κατ' άλλους όμως ο Θεός είναι η νόησις και το λογικόν, το οποίον διευθύνει τον κόσμον, ήτοι κατά τον Cournot "**σύμπτωσις του Θείου Όντος με τον ανώτατον λόγον των πραγμάτων**". Η άποψις αύτη αποτελεί τον λεγόμενον **ορθολογικόν θεισμόν**.

Κατά τον αρχαιότερον θεισμόν ο Θεός είναι **ρυθμιστική ανωτέρα λογική αρχή**, χωρίς όμως να δημιουργή αύτη εκ του μηδενός, διότι κατά τον Ηράκλειτον "**κόσμον τόνδε, τον αυτόν απάντων ούτε τις των θεών ούτε ανθρώπων εποίησεν, αλλ'**

ήν αεί και έστιν και έσται”.

Ο Ξενοφάνης κηρύττει κατά τον Αριστοτέλη μονοθεϊσμόν “ Ξενοφάνης δε πρώτος τούτων ενίστασ... το εν είναι φυσι τον Θεόν”, προς δε “ει δ' έστιν ο Θεός πάντων κράτιστον, ένα φησίν αυτόν προσήκειν είναι” και ακόμη “ Εις Θεός εν τε θεοίσι και ανθρώποισι μέγιστος ούτε δέμας θνητοίσιν ομοϊός, ούτε νόημα ” και “ νους έστιν άπειρον και αυτοκρατές και μέμεικται ουδενί χρήματι, αλλά μόνος αυτός αφ' εαυτού έστιν ”.

Κατά τον Σωκράτη ο Θεός είναι η ηθική αρχή, η οποία εδημιούργησεν όλα δια το αγαθόν, ήτοι προς τελικά αίτια, κατά τον Πλάτωνα δε ο Θεός είναι η ιδέα του αγαθού, από την οποία λαμβάνουν την ουσίαν και την ύπαρξίν των και αι άλλα ιδέαι και αι πραγματικότητες “ το είναι τε και την ουσίαν υπ' εκείνου αυτοίς προσείναι ”, ενώ ο ίδιος ο Θεός είναι πέραν της ουσίας “επέκεινα ουσίας” και η Ψυχή του κόσμου.

Κατά τον Αριστοτέλη ο Θεός είναι “το πρώτον κινούν”, προς δε και ουσία αϊδιος, αμερής και αδιαίρετος “ Ότι μεν ουν εστίν ουσία τις αϊδιος και ακίνητος και κεχωρισμένη των αισθητών, φανερόν εκ των ειρημένων. Δέδεικται δε και ότι μέγεθος ουδέν ενδέχεται έχειν ταύτην την ουσίαν, αλλ' αμερής και αδιαίρετος έστιν' κινεί γαρ τον άπειρον χρόνον ”. Ο Θεός τέλος είναι “νόησις νοήσεως”, προς δε έχει εν εαυτώ την ζωήν και τον χρόνον “ φαμέν δε τον Θεόν είναι ζών αϊδιον άριστον. Ωστε ζωή και αιών συνεχής και αϊδιος υπάρχει τω Θεώ, τούτο γαρ ο Θεός ”.

Εν τούτοις κατά τους μετέπειτα χρόνους ο Πλωτίνος διακηρύττει ότι “ ο Θεός είναι επέκεινα νοήσεως ”, ο δε Πρόκλος ότι είναι “ακατάληπτος” και μόνον δι' εκστάσεως αντιληπτός (μυστικισμός).

Εις τον θεϊσμόν βεβαίως ανήκουν και οι Πατέρες της Εκκλησίας. Επίσης ανήκουν εις τον θεϊσμόν και οι Σχολαστικοί.

Κατά τον νεώτερον θεϊσμόν ο Θεός είναι άπειρος, δημιουργός και προσωπικός, εξ αυτού δε προήλθεν κατά πολλούς ο κόσμος δι' εκπορεύσεως, ή απορροής. Εις τους νεωτέρους θεϊστάς ανήκει ο Καρτέσιος, ο Leibnitz, ο Locke κλπ.

Παραλλαγή του θεϊσμού είναι ο λεγόμενος **δεισμός ή ντεισμός** (deismus, από το Deus = Θεός). Ούτος διεμορφώθη από τους ελευθερόφρονας Άγγλους (free thinkers-libres penseurs) και δη τον Έβερτον τον εκ Cherbury, Toland, Tindal κλπ., τον ηκολούθησαν δε οι Γάλλοι Voltaire και Rousseau και πολλοί Γερμανοί, ως ο Reimerius, Lessing, Mendelson κλπ. Ο Θεός κατά τον δεισμόν είναι δημιουργός του κόσμου, δεν συμμετέχει όμως ούτος πλέον εις την λειτουργίαν αυτού, διότι αύτη γίνεται σύμφωνα με τους νόμους, τους οποίους έθεσεν ο δημιουργός. Ένεκα της απόψε-

ως ταύτης εκλαμβάνεται υπό πολλών ο ντεϊσμός ως κεκαλυμμένη αθεΐα.

β'. Ο *πανθεισμός* (*pantheismus*, ή πανθειΐα κατά τον Θ. Βορέαν). Ούτος αποτελεί μέσην οδόν μεταξύ θεϊσμού και του ντεϊσμού. Κατ' αυτόν ο Θεός και ο κόσμος είναι εν και το αυτό. Ο Θεός δηλαδή δεν είναι εξωκοσμικός, αλλ' **ενδοκοσμικός** (*immanent*). Και κατ' άλλους μεν ο Θεός είναι το μόνον πραγματικόν, ο δε κόσμος απορροή αυτού, κατ' άλλους δε ο κόσμος είναι το πραγματικόν, ο δε Θεός το σύνολον όλων όσα υπάρχουν (μονισμός, υλισμός).

Αι αρχαί του πανθεισμού ανάγονται εις την αρχαιότητα. Ούτως ο **Θαλής** εδέχετο ότι ο κόσμος είναι πλήρης δαιμόνων και συνεπώς ότι όλα είναι έμψυχα, ως π.χ. Ο μαγνήτης, ο οποίος έχει Ψυχήν, διότι κινεί τον σίδηρον. Η δύναμις συνεπώς συνυπάρχει εν τη ύλη. Η άποψις αύτη φέρεται ως **υλοζωϊσμός ή υλοψυχισμός**. Θεωρείται επίσης πανθειστική και η άποψις των Ελεατών (παρ. Σελ. 264), οι οποίοι εταύτιζον το εν και το παν "**Εν το ον και παν**", ως και η του Ηρακλείτου, καθ' ην το **αείζωον πυρ** ταυτίζεται προς τον Θεόν και τον Λόγον.

Κυρίως όμως πανθειστική είναι η διδασκαλία των **Στωϊκών**. Κατ' αυτήν ο κόσμος έχει Ψυχήν. Όπως κάθε οργανισμός. Η Ψυχή λοιπόν αύτη του κόσμου είναι ο Θεός. Είναι συνεπώς ο Θεός, όπως και η Ψυχή, ουσία λεπτή "**πυρ τεχνικόν**" (=δημιουργικόν), το οποίον ενεργεί ως **ποιούν αίτιον** επί της ύλης, η οποία είναι το πάσχον, η **άποιος ουσία**. Η τελευταία αύτη προήλθεν αρχικώς εξ εκείνου, ενώ αυτό είναι **νοερόν, μη έχον μορφήν**".

Εις τους πανθειστάς τάσσονται πολλοί, εν οίς ο Ιωάννης Σκώτος (Εριγένης), ο eckhart, ο Κουζανός, ο Ιορδάνης Brunno κλπ.

Ιδιαιτέρως όμως δέον να γίνη λόγος περί του πανθεισμού του **Spinoza**. Κατ' αυτόν ουσία είναι κάτι, το οποίον υπάρχει εξ εαυτού και νοείται υπό του εαυτού του. Η ουσία δηλαδή αύτη δεν έχει άλλην αιτίαν από τον εαυτόν της, ήτοι είναι αιτία εαυτής (**αυτοαίτιον**). Τοιαύτη όμως ουσία, υπάρχει μόνον μια και είναι αιωνία, απόλυτος, άπειρος και αυθυπόστατος. Η ουσία αύτη είναι ο Θεός, είτε η **Φύσις** (*natura naturans* = δημιουργός, ή φυσιοποιούσα φύσις). Η ουσία αύτη έχει πολλά γνωρίσματα, δύο όμως μόνον είναι γνωστά εις τον Άνθρωπον. **Η νόησις και η έκτασις**. Και η μεν νόησις του Θεού είναι νόησις εαυτού, ή δ' έκτασις είναι έκτασις αδιαίρετος. Και από μεν την νόησιν του Θεού προέρχονται τα ατομικά πνεύματα και αι Ψυχαί, από δε την έκτασις αυτού τα υλικά πράγματα, τα σώματα. Τα μερικά ταύτα και συμπωματικά αποτελούν την πλάσιν (*natura naturata* = δημιουργημένη ή φυσιοποιημένη φύσις). Η προέλευσις, ήτοι η δημιουργία της πλάσεως, γίνεται από την ελευθέραν ενέργειαν της νοήσεως του Θεού.

Αντιθέτως προς τον πανθεισμόν του Spinoza, ο οποίος θεωρείται μάλλον φυ-

σιοκρατικός και υλιστικός, ανέπτυξαν εντελώς ιδεαλιστικόν πανθεϊσμόν και οι γερμανοί Fichte, Schelling και ιδία ο Hegel. Κατά τον τελευταίον τούτον φιλόσοφον η ιδέα, η οποία συνειδητοποιεί εαυτήν, δηλαδή το **απόλυτον πνεύμα**, το οποίον συνειδητοποιεί εαυτό, είναι ο Θεός. Η αυτοσυνείδησις αύτη γίνεται και εντός του ανθρωπίνου πνεύματος, το οποίον ο Hegel καλεί **υποκειμενικόν πνεύμα**, και εξελίσσεται βαθμηδόν και εις τα κοινωνικά πνευματικά φαινόμενα (δίκαιον, ηθικήν κλπ.), το οποίον χαρακτηρίζει ούτος ως **αντικειμενικόν πνεύμα**. Ο δε Θεός πραγματοποιείται μέσα εις την πνευματικήν πραγματικότητα, ήτοι εις την Τέχνην, την Φιλοσοφίαν και την Θρησκείαν, ως **απόλυτον πνεύμα**.

Ο Ed. Hartmann επίσης δέχεται απρόσωπον Θεόν, του οποίου ανάπτυξις είναι ο κόσμος. Πανθεϊστής είναι και ο Göthe, όστις εις τον Faust γράφει:

Τι θα ήτο ο Θεός αν έμελλε εκ των έξω να σείη
και κύκλω με τον δάκτυλον το σύμπαν να κυλίη!
Πρέπει εκ των ένδον ο Θεός τον κόσμον να κραδαίνη'
Την φύσιν νάχη εντός αυτού, εντός αυτής να μένη
ώστε εις ό,τι ζη εν αυτώ κινείται και υπάρχει,
να είναι το πνεύμα του παρόν η δύναμις του ν' άρχη.

(μετ. Θ. Βορέα).

γ'. Ο πανενθεϊσμός (ή πανενθεία κατά Θ. Βορέαν, *panentheismus*). Ούτος αποτελεί συμβιβασμόν του θεϊσμού και του πανθεϊσμού. Κατ' αυτόν η Φύσις περιέχεται εις την ουσίαν του Θεού (**το παν εν Θεώ**), όχι δε και αντιστρόφως, διότι ο Θεός είναι τι περισσότερο της Φύσεως. Η γνώσις προέρχεται από θεϊαν αποκάλυψιν. Αι αρχαί του πανενθεϊσμού υπάρχουν εις τον Πλωτίνον και τινας Πατέρας της Εκκλησίας, ιδία δε ανεπτυχθη ούτος από τον Malebranche (1638-1715) και κυρίως από τον Krause (1828).

δ'. Η αθεΐα. Ως τοιαύτη χαρακτηρίζεται γενικώς η άποψις ότι δεν υπάρχει Θεός. Τα πρώτα σπέρματα της αθεΐας ευρίσκομεν εις τους Ίωνας φυσικούς φιλοσόφους, έπειτα δε εις τους σοφιστάς. Ούτως ο Πρωταγόρας έλεγεν: “ **περί μεν Θεών ουκ έχω ειδέναι ουδ' ως εισίν ουδ' ως ουκ εισίν, ουδ' οποίοι τινές ιδέαν. Πολλά γαρ τα κωλύοντα ειδέναι, η τ' αδηλώτης και βραχύς ων ο βίος του ανθρώπου** ”. Γνωστός επίσης είναι ως άθεος ο μαθητής του Επικούρου Θεόδωρος ο άθεος. Εις τους νεωτέρους χρόνους η αθεΐα εκπροσωπείται υπό των υλιστών, όπως ο Lame-

trie, ο Volbach, ο Feuerbach, ο Büchner, ο Häckel κλπ.

Εδώ τάσσονται και όλοι οι νεώτεροι θεωρίες δια την προέλευσιν της εννοίας του Θεού. Ούτως ήδη από την αρχαιότητα ο τύραννος Κριτίας ανάγει την γένεσιν των Θεών εις επινόησιν νοήμονός τινος πολιτικού, δια να εμποδίση τους Ανθρώπους από τας κακάς πράξεις. Επίσης ο Ευήμερος επρέσβευεν ότι οι Θεοί είναι **νομιζόμενοι Θεοί** και ότι ούτοι ήσαν αρχηγοί της προϊστορικής εποχής, οι οποίοι υπηρέτησαν τους υπηκόους των να τους λατρεύουν ως Θεούς. Δοξασία δηλαδή ανάλογος προς την **προγονολατρείαν ή μανισμόν**, περί ης κατωτέρω.

Κατά την ερμηνείαν της φυσικής μυθολογίας του M. Müller αφορμήν εις την θρησκευτικήν παράδοσιν έδωσαν τα φυσικά μετεωρολογικά φαινόμενα, αι δε μυθικαί παραστάσεις είναι προσωποποιήσεις μεγάλων αστέρων (του ηλίου π.χ.) και μετεωρολογικών φαινομένων (βροχής, κεραυνού κλπ.).

Κατά την νεωτέραν κοινωνικήν άποψιν, την οποία αντιπροσωπεύει ο **Durkheim** (1858-1917), η έννοια του Θεού προήλθεν από την παράστασιν της οργανωμένης Κοινωνίας, ήτοι είναι αύτη προσωποποιήσις της ομαδικής εξουσίας.

Νεώτεροι επίσης απόψεις είναι εκείναι, κατά τας οποίας ο Θεός δεν ανευρίσκεται δια συλλογισμών, διότι δεν είναι δυνατόν δι' αυτών να σχηματίσωμεν παράστασιν και έννοιαν αυτού. Τουναντίον τον Θεόν τον αισθανόμεθα εντός ημών, συναισθηματικώς ούτως ειπείν. Τοιαύτας απόψεις ευρίσκομεν εις τον Maine de Biran, Renouvier, Fechner κ.λ.π.

Κατά τον **πραγματισμόν** επίσης η ιδέα του Θεού προέρχεται από την πραγματικήν θρησκευτικήν εμπειρίαν, η οποία κατά τον Zames είναι η πνευματική χαρά, το συναίσθημα της αμαρτίας, η μετάνοια κλπ., αποτέλεσμα των οποίων είναι αι αρεταί, αι οποίαι πάλιν είναι ωφέλιμοι εις το άτομον και εις την Κοινωνίαν. Από την θρησκευτικήν αυτήν εμπειρίαν, η οποία είναι εσωτερικόν βίωμα, φρονεί ο Zames ότι δημιουργείται η συνείδησις της παρουσίας της θείας ενέργειας, προς την οποίαν αισθάνεται ο Άνθρωπος ότι έρχεται εις σχέσιν. Οι συλλογισμοί συνεπώς και αι αποδείξεις περί υπάρξεως Θεού ουδεμίαν σημασίαν έχουν.

Κατ' άλλους τέλος η Θρησκεία είναι προσωποποιήσις της οργανωμένης εργασίας και ολοκλήρωσις των ωφελίμων γνώσεων, τας οποίας απεταμίευσε μια Κοινωνία. Η έννοια συνεπώς του Θεού έχει οικονομικήν προέλευσιν, όπως και όλος ο πνευματικός βίος (ιστορικός υλισμός).

§ 135. Αι θρησκευτικά δοξασία εν περιλήψει. -Εν τοις επομένοις θα σκιαγραφήσωμεν την έννοιαν του υπερτάτου Όντος κατά τας διαφόρους θρησκείας.

α'. *Η θρησκεία των πρωτογόνων λαών.* Κατά την νεωτέραν Εθνολογίαν, όλοι οι πρωτόγονοι λαοί πιστεύουν εις την ύπαρξιν ανωτέρας δυνάμεως, από την οποίαν εξαρτάται ο Άνθρωπος και το περιβάλλον του και από την οποίαν περιορίζεται η ίδια του θέλησις. Έχουν δε ούτοι την παράστασιν ενός υπερτάτου όντος, το οποίον κατοικεί εις τον ουρανόν. Βάσει της απόψεως ταύτης ο Andrew Lang δέχεται ότι η θρησκεία των πρωτογόνων λαών προηγήθη της ανιμιστικής απόψεως, ο δε W. Schmidt δέχεται, ότι υπήρξεν εις πραγματικός μονοθεϊσμός απλουστάτης μορφής. Οι Νοτιοανατολικοί Αυστραλοί, οι οποίοι παρουσιάζουν τον κατώτερον ανθρώπινον πολιτισμόν, τιμούν από μακρού υπό διάφορα ονόματα εν ύψιστον Όν, το οποίον είναι εις τον ουρανόν και ζη ακόμη εκεί. Τούτο είναι ο δημιουργός όλων και ο φορέυς των ηθικών ιδιοτήτων.

β'. *Η θρησκεία των ανατολικών λαών.* Εν πρώτοις οι **Βαβυλώνιοι** παριστούν μυθολογικώς τας ουρανίας και επιγείους Θεότητας ως Anu, Enhil και Ea. Εκ τούτων ο Anu είναι ο κύριος του Ουρανού και πατήρ των Θεών (τάσις μονοθεϊστική κατά βάθος), ο Enhil ο κύριος της Γης και ο Ea ο κύριος των θαλασσών. Ούτοι έχουν τον θρόνον των εις το εσωτερικόν του Ουρανού, ή εις το ύψιστον μέρος του Ουρανού (Esarra, Ekur=ορεινή κατοικία, είδος Ολύμπου δηλαδή). Ελατρεύετο επίσης η τριάς Ήλιος, Σελήνη και Αφροδίτη (Sin, Samas και Istar). Ως μήτηρ δε όλης της ζωής η θήλυς πλευρά της Θεότητος προσωποποιουμένη ως magna mater coelestis Istar και το αντίστροφον αυτής Tamuz.

Οι **Σύριοι** λατρεύουν τον Βάαλ ως ύψιστον Θεόν και κύριον του Ουρανού και την Ασάρτην.

Εις την **Αραβίαν** ο Μωάμεθ (= το φως του Θεού) μετά την περίοδον της βαρβαρότητος εδίδαξε την λατρείαν του ενός Θεού (Αλάχ, Αλ-ιλάχ), ως πανίσχυρου, κυρίαρχου και δημιουργού παντός ό,τι υπάρχει και γίνεται ανά πάσαν στιγμήν.

Οι **Χετταίοι** ανεγνώριζον τον Tesur κύριον του Ουρανού και της Γης και την Hera βασίλισσαν των ουρανών, εις δε την **Φρυγίαν** ελατρεύετο η Κυβέλη, η μήτηρ των Θεών και ο υιός αυτής Attis, ως και ο Μίδας, εισήχθη δε και η λατρεία του Μίθρα και τα μυστήρια αυτού εκ του Ιράν δια της Μ. Ασίας.

Εις την **Αρχαίαν Αίγυπτον** ελατρεύοντο πολλοί τοπικοί Θεοί, ως π.χ. Ο Μιν εις την Κοππού, ο Φθα εις την Μέμφιδα, ο Ωρις εις Edfu της Νοτίου Αιγύπτου, ο Μοντ εις την Ερμωνδίδα κλπ. Το ζώνον δι' ου παρίστατο ο Θεός παριστά το Ka (=η ουσία του πνεύματος του Θεού). Γενικαί θεότητες όμως είναι ο Ra, η Σεβ, η Άχου και η Σου. Ούτοι προήλθον από την ένωσιν του Σου και του Τεφνούτ, εξ ων προήλθον ο

Σεβ και η Νουτ, εκ της ενώσεως των οποίων πάλιν προήλθον ο Όσιρις, ή Ίσις, ο Σεβ, ο Ra και η Νέφθις και περαιτέρω εκ της Ίσιδος ο Όρος.

Εις την **Αρχαίαν Περσίαν** και δη εις την παλαιάν θρησκεία των ιρανικών Αρίων, Θεός είναι ο Varuna, ενώ από του Ζωροάστρου (Zarathutra) ονομάζεται ύψιστος Θεός ο **Ωρομάσδης** ή Ahura Mazda (=λευκός Κύριος). Ούτος εδημιούργησε τον νόμον του κόσμου (Asha=το θείον πνεύμα, η προσωποποίησης του δικαίου, του καλού και του αληθούς, του τελείου κόσμου) και ολόκληρον τον κόσμον.

Κατά τον **Μανιχαϊσμόν** λατρεύεται ο Θεός-Φως, του οποίου έργον είναι η δημιουργία του κόσμου.

Εις τας Ινδίας ο **Βεδισμός** πρώτον (από τα ιερά βιβλία Veden) δέχεται ως ύψιστον Θεόν τον Indra, τον νικητήν των χαοτικών δυνάμεων κατά την γιγαντομαχίαν και δημιουργόν του Κόσμου, ως επίσης τον μέλανα Varuna (σεληνιακόν Θεόν) και τον λευκόν Μίθραν (ηλιακόν Θεόν), τον Θεόν του πυρός Agni (λατ. ignis=πυρ). Υπό τον πολυθεϊσμόν τούτον όμως καλύπτεται η αναγνώρισις ενός πανίσχυρου Θεού του Ουρανού με την ινδικήν λέξιν Deva (=Deus), ο δε ινδικός χαρακτηρισμός του Ουρανού dyaus αντιστοιχεί προς το Ελληνικόν Ζευς.

Κατά την δόκιμον όμως φιλοσοφίαν, η οποία εκτίθεται εις τας Upanisaden (= θέσις προς μάθησιν, βραδύτερον=**Μυστήριον**) και τας Aranyakas (= στοχασμοί των ερημιτών των δασών) Κόσμος, Θεός και Ψυχή είναι εν και το αυτό, η δε πρωταρχική θεία δύναμις, ο Κόσμος, είναι ο Brahman (παρ. σελ. 132).

Κατά τον Ινδουϊσμόν (Hinduismus) η θεότης αποτελείται από τον Visnu, τον Siva και την θήλειαν αυτών Sakti ως υψίστην θεότητα. Πολλαπλαί ενσαρκώσεις τούτων παρουσιάζονται εις την Γην, κυριωτέρα των οποίων είναι η του Krisna.

Εις την **Κίναν** η ανωτάτη θεότης ονομάζεται Shang-ti (=ο ύψιστος Κύριος) ή συντετμημένως Tí = Κύριος, ακόμη δε και T'ien=Ουρανός ή Hoang-tien Shang-Ti, διότι Ουρανός και Θεός είναι ταυτόσημοι έννοιαι. Η θεότης είναι ο δημιουργός και ο Κυβερνήτης του Κόσμου. Ουρανός και Γη είναι δυναμικώς συνδεδεμένα και αποτελούν ένα κόσμον. Κατά δε τον **Ταοϊσμόν**, τον οποίον ανέπτυξεν ο Lao-tze (=ο παλαιός φιλόσοφος) Τάο είναι η αιωνία θεμελιώδης αρχή, ο Λόγος, από την οποίαν προήλθεν ο Κόσμος και η οποία περιέχει τον κόσμον, η Μήτηρ του Σύμπαντος, η ρίζα του Είναι, το Είναι καθ' εαυτό εις ο ζώμεν, κινούμεθα και είμεθα και το οποίον φαίνεται να προ-ϋπήρξε του υψίστου Κυρίου Tí. Είναι η υπερβατική μυστική ενότης (μονάς του όλου). Teh δε είναι η ενεργός δρώσα δύναμις του Τάο.

γ'. *Η θρησκεία εις την Αμερικήν.* Εις το Μεξικόν και το Περού επιστοποιήθησαν ίχνη παλαιάς λατρείας δεικνύοντα την σχέσιν της προς την Θρησκείαν των Δυτ. Ινδιών. Η Θρησκεία των Ατζέκων (Azteken) φαίνεται ότι εθεώρει τον Ήλιον ως εκπρο-

σώπησιν της θείας δυνάμεως και το αίτιον όλης της δημιουργίας, θεωρούσα επίσης ως ανωτέραν κυρίαρχον Θεότητα και την Σελήνην, ενώ η φυλή των Μάγια φαίνεται ότι ελάτρευεν ένα υπέρτατον Θεόν. Οι κάτοικοι του Περού επίσης υπό την κυριαρχίαν των Ινκα, οι οποίοι εθεώρουν εαυτούς ως ενσάρκωσιν της θείας δυνάμεως, παρουσιάζουν λατρείαν του Ηλίου και της Σελήνης.

δ'. *Αι θρησκευτικά δοξασία εις την Ευρώπην.* Εις την **Αρχαίαν Ελληνικήν** Θρησκείαν παρουσιάζεται το ολυμπιακόν Πάνθεον. Εκ τούτου ο Ζευς είναι ο ύψιστος Θεός ο διευθύνων τον Κόσμον, ο πατήρ ανδρών τε Θεών τε, παρ' αυτόν δε η Αθηνά η προσωποποίησης της Σοφίας αυτού και ο Απόλλων, η αποκάλυψις της θελήσεώς του, ως εθεώρουν τούτους οι ανώτεροι θρησκευτικοί κύκλοι.

Οι **Ρωμαίοι** είχαν ως ύψιστον Θεόν τον Ιανόν (Janus) και παρ' αυτόν την τριάδα Ζευς (Jupiter), Άρης (Mars) και Κυρίνος (ή ενυάλιος) Quirinus, ως και την Vesta (=Εστία). Επειδή δε το Quirinus θεωρείται ως επίθετον του Ιανού, του Διός και του Άρεως η αρχαιότερα τριάς είναι η του Janus-Jupiter-Mars. Βραδύτερον παρουσιάσθη η τριάς Jupiter, Juno (=Ήρα), Minerva. Αργότερον (204 μ. Χ.) εισήχθη η λατρεία της Κυβέλης. Έπειτα δε (307 μ. Χ.) εξηπλώθη η λατρεία του Μίθρα.

Οι **Κέλται** είχαν κατά τον Καίσαρα κυρίου Θεούς τον Ερμήν, τον Απόλλωνα, την Αθηνάν, τον Δία και τον Άρην.

Οι **Ρώσσοι** είχαν κοινόν Θεόν τον Perun, εις τινας κλάδους Perkunsas ονομαζόμενον, ταυτόσημον δε πιθανώς προς αυτόν τον Svantovif με 4 κεφαλάς. Αναφέρονται επίσης ο Riginil με 7 κεφαλάς, ο Triglan με 3 κλπ. Κοινή χαρακτηριστική λέξις της θεότητας δι' όλας τας ρωσσικές γλώσσας ήτο η bog, ως π.χ. Zerno-bog = ο μέλας Θεός κλπ.

Οι **Γερμανοί** και οι **Σκανδιναυοί** έχουν τον Wodan (ή Odin) ως ανώτατον Θεόν και Θεόν του πολέμου.

ΑΙ ΑΠΟΚΡΥΦΙΣΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

§ 136. Επισκόπησις των αποκρυφιστικών και μυστηριακών απόψεων. -Κατά τον Parus ο **αποκρυφισμός ή αποκρυφολογία** (βλ. σελ. 141) δέχεται ότι ο Θεός έχει ιδίαν και ανεξάρτητον ύπαρξιν και ότι το σύνολον των υπάρχόντων όντων και πραγμάτων αποτελεί το έρεισμα και την εκδήλωσιν της Θεότητας. Ο Θεός-Ενότης είναι διάφορος της Φύσεως και της Ανθρωπότητας, των οποίων όμως Ούτος αντιλαμβάνεται και δεσπάζει και των οποίων τα στοιχεία οδηγεί εις ενότητα διευθύνσεως και ενεργείας. Εις τον Θεόν ανήκει η δικαιοδοσία των αρχών, τας

οποίας ούτος δημιουργεί, ενώ εις την Φύσιν ανήκουν τα γεγονότα, τα οποία προέρχονται δια της αναπτύξεως των αρχών. Κάθε γεγονός λοιπόν είναι έκφρασις υπό της Φύσεως μιας αρχής, η οποία εκπορεύεται από τον Θεόν.

Την ως άνω σχέσιν του Θεού προς την Φύσιν δίδει ο Parus δια της εξής εικόνας: Παραβάλλει το Σύμπαν προς πλοίον και τον Θεόν προς τον πλοίαρχον αυτού. Η μηχανή λειτουργούσα κατά φυσικούς νόμους κινεί ολόκληρον το πλοίον εμπυχουμένη από τον ατμόν, ο οποίος προέρχεται από την θερμότητα. Όλον το σύστημα τούτο βαίνει προς τα εμπρός με την διοίκησιν του πλοιάρχου, ενώ τα μεν μέρη υπείκουν εις τους φυσικούς νόμους, οι δε εν αυτώ επιβάται (άνθρωποι) ελευθέρως ρυθμίζουν τα κατ' αυτούς, εντός όμως πάντοτε του πλαισίου των κανονισμών και των δυνατοτήτων του πλοίου.

Η απόδειξις της υπάρξεως του Θεού προκύπτει δια της **αμέσου οπτασίας** του αοράτου κόσμου (σελ. 141). Νοείται δε ο Θεός ως απολύτως προσωπικός και διάφορος της δημιουργίας, πανταχού παρών εν αυτή.

Την δι' εσωτερικής αισθήσεως και εκστάσεως και εσωτερικής αποκαλύψεως αντίληψιν του Θείου και ένωσιν της Ψυχής προς αυτό επρέσβευον και όλαι αι μυστηριακάί οργανώσεις, τα λεγόμενα **μυστήρια** (σελ. 142 Α' Κεφ.).

Ανάλογον σημασίαν και έννοιαν έχει και η **Θεοσοφία** (=θεία σοφία). Κατά την οποίαν ο Άνθρωπος δύναται να γνωρίση τον Θεόν δια του εν εαυτώ Θεού, ήτοι του θείου σπινθήρος, να γνωρίση δηλαδή το παγκόσμιο πνεύμα, το θεϊόν, το οποίον δημιουργεί το Σύμπαν και το οποίον είναι μεν πανταχού παρόν, παραμένει όμως εκτός του Σύμπαντος, το οποίον περιβάλλει.¹

Νεωτέρα παρομοία οργάνωσις είναι και ο **Τεκτονισμός ή Ελευθεροτεκτονισμός (ή Μασσονισμός ή Μασσωνία)**, ο οποίος αποδέχεται την αθανασίαν της Ψυχής και την ύπαρξιν του Θεού υπό το όνομα "**Μέγας Αρχιτέκτων του Σύμπαντος**". Την έννοιαν όμως αυτού και τον τρόπον της λατρείας του αφίνει ελευθέραν εις έκαστον των οπαδών του και δια τούτο μη αποτελών ο ίδιος Θρησκείαν δέχεται εις τας τάξεις του οπαδούς ανήκοντας εις όλας τας θρησκείας, αρκεί ούτοι να είναι ελεύθεροι την συνειδήσιν και χρηστών ηθών και να εργάζωνται δια την ηθικήν βελτίωσιν του εαυτού

¹ Η Θεοσοφική Εταιρεία ιδρύθη τω 1878 εν Νέα Υόρκη υπό της ρωσίδος Ελένης Blavatsky, έπειτα δε μετεφέρθη εις Ινδίας με έδραν την Adyar πλησίον της Madras. Η Blavatsky προήδρευσε αυτής μέχρι του 1891, οπότε την διεδέχθη η Άννα Besant. Εν Ελλάδι συνέστη Θεοσοφική Εταιρεία εν Αθήναις τω 1928.

Η Θεοσοφία έχει ως κυρίαν μέθοδον αυτής την αναζήτησιν της μιας και μόνης αληθείας παντού, εις την Θρησκείαν δηλαδή, τα μυστήρια, την Επιστήμην και την Φιλοσοφίαν. Δια τούτο θεωρείται ότι αποτελεί αυτή ένα συγκρητισμόν.

των και της ανθρωπότητας.²

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙ ΗΜΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

§ 137. Κριτική των διαφόρων απόψεων. - Αν λάβωμεν προ οφθαλμών συμφώνως προς τα προηγουμένως αναπτυχθέντα, ότι η ανθρωπίνη νόησις είτε απλοϊκώς σκεπτόμενη (σελ.57), είτε επιστημονικώς ερευνώσα (σελ. 245 ε.κ.), είτε φιλοσοφικώς ορθολογιζόμενη (σελ. 261 ε.κ.), είτε θρησκευομένη και δεχομένη την εξ αποκαλύψεως αλήθειαν (σελ. 268), είτε διαισθανομένη (αποκρυφιστικώς) (σελ. 268), **καταλήγει εις την εκδοχήν ενιαίου τινός δημιουργικού αιτίου**, θα εξαγάγωμεν το θετικόν συμπέρασμα, ότι η **τοιαύτη κοινή εκδοχή είναι απαίτησις της ανθρωπίνης νοήσεως**, την οποίαν και ικανοποιεί. Παράδειγμα ο σημερινός πολιτισμένος, αλλ' απλοϊκός Άνθρωπος και ο παλαιός αρχέγονος τοιούτος, ως και ο σημερινός άγριος, οι οποίοι δέχονται ότι υπάρχει κάτι ανώτερον από αυτούς. Το ότι τώρα ούτοι παριστούν (φαντάζονται) το κάτι αυτό αναλόγως είτε ως πρόσωπον, είτε ως ενοικούν εις ζώα ή πράγματα κλπ., έχει δευτερεύουσαν σημασίαν, διότι **κοινόν χαρακτηριστικόν γνώρισμα όλων αυτών των αυθορμητών απόψεων είναι η κατά βάσιν αποδοχή ενός δημιουργικού αιτίου, το οποίον είναι υπέρτερον του Ανθρώπου.**

Η φυσικοεπιστημονική επίσης ζήτησις καταλήγει εις την εκδοχήν ενός παράγοντος (ύλης ή ενεργείας), εκ του οποίου προέρχεται το παν. Και είτε τούτο θεωρείται ως ύλη (**υλισμός**), είτε ως ενέργεια (**ενεργητισμός**), πάντως το κοινόν και εις τας δύο εκδοχάς είναι ότι αναζητείται **το Εν, εξ ου τα πάντα (εν το παν)**. Και αυτή ακό-

2 Ο Τεκτονισμός ιδρύθη επισήμως την 24 Ιουνίου 1717, από του 1648 όμως έγινε χρήσις του όρου ελευθεροτέκτων υπό της Στοάς της Ουασιγκτόνας. Πολλοί εν τούτοις ανάγουν την γένεσιν του Τεκτονισμού εις τα αρχαία μυστήρια, άλλοι εις τα ρωμαϊκά σωματεία των οικοδόμων, ή εις τους γερμανούς λοθοτόμους κλπ. Πάντως προ της επισήμου ως άνω ημερομηνίας ελειτούργησαν μυστικά σωματεία οικοδόμων, τα οποία από του ΙΓ' αιώνας, πλην της ασχολίας των με τα επαγγελματικά των μυστικά, ησχολούντο και με ηθικάς αρχάς συμπεριληφθείσας κατά τον ΙΔ' αιώνα εις τα λεγομένας αρχαίας διατάξεις. Εκ των σωματείων τούτων προήλθον αι τεκτονικά Στοαί. Εν Ελλάδι ο Τεκτονισμός ιδρύθη επισήμως το 1868 και αποτελείται σήμερον από 60 περίπου Στοάς και 20 περίπου Φιλοσοφικά εργαστήρια. Πολλοί όμως Έλληνες υπήρξαν τέκτονες πολύ προηγουμένως και εις άλλας χώρας, τέκτονες δ' υπήρξαν και οι ιδρυταί της Φιλικής Εταιρείας και τεκτονική η όλη οργάνωσις αυτής.

Επίσης Τέκτονες υπήρξαν επιφανείς φιλόσοφοι και επιστήμονες, ως ο Καντ, ο Γκαίτε, ο Sopenhauer κλπ.

μη η εκδοχή ότι ύλη και ενέργεια είναι δυο εκδηλώσεις (δυο πόλοι) μιας και της αυτής ουσίας (υποστάσεως), σημαίνει εκδοχήν Ενός, εκ του οποίου προέρχονται όλα τα άλλα.

Αλλά και ο φιλοσοφικός ορθολογισμός ανάγει την όλην δημιουργίαν και όλα τα επί μέρους προβλήματα αυτής εις **μιαν ενιαίαν αρχήν**. Ούτως η αρχαία ελληνική φυσική φιλοσοφία ανεζήτησε το εν τούτο άλλοτε εις τον νουν (Αναξίμανδρος), άλλοτε εις το πυρ (Ηράκλειτος) κ.ο.κ. Επίσης η κλασσική ιδεολογική φιλοσοφία ανεζήτησε την ενιαίαν αρχήν άλλοτε εις την ουσίαν του αριθμού (Πυθαγόρας), άλλοτε εις την ιδέαν (Πλάτων) κ.ο.κ.

Η Θρησκεία αφ' ετέρου ετοποθέτησεν αξιωματικώς την ενιαίαν αρχήν και αιτίαν της δημιουργίας εις τον Θεόν, τον οποίο εκάστη εκδέχεται κατά τας ιδίας της διδασκαλίας και ως εξ αποκαλύψεως γνωρισθέντα.

Ο αποκρυφισμός και η μυστηριακή διδασκαλία τέλος δέχονται, ότι ο Άνθρωπος δι' ενοράσεως και εκστάσεως δύναται να ενωθή προς το θείον τούτο και ούτω μόνον να το γνωρίση.

Επισκόπησιν της εννοίας του αρχικού αιτίου δίδει ο πίναξ 19 (...)

* Το μεγάλο απόσπασμα δέκα σελίδων του πρωτότυπου βιβλίου έχει επιλεγεί και δακτυλογραφηθεί από τον Κ. Γ. Νικολουδάκη. Οι τονισμένες φράσεις και σειρές με χαρακτήρες bold, στο πρωτότυπο ήταν γραμμένα με αραιωμένους χαρακτήρες. Οι πλάγιοι χαρακτήρες όπως ήταν και στο πρωτότυπο βιβλίο. Όπως γίνεται αντιληπτό, η παλαιότερη γραμματική έχει διατηρηθεί αλλά με τη νεότερη μονοτονική γραφή.